

УДК 003

DOI 10.33514/ ВК-1694-7711-2021-1 (2)-80-84

Тизекбаева А.

Ош мамлекеттик университети, илим изилдөөчү

Тизекбаева А.

Научный исследователь, Ошский государственный университет

Tizekbayeva A.

Researcher, Osh State University

ЖАЗУУ ЖАНА АНЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ
ПИСЬМЕННОСТЬ И ЕЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ
WRITING AND ITS ORIGIN

Аннотация: Бул эмгекте, жазуу-сөздүн айрым элементтерин-бүтүндөй билдирүүлөрдү, айрым сөздөрдү, муундарды жана үндөрдү жеткирүүчү графикалык белгилердин же сүрөттөрдүн жардамы менен жүзөгө ашырылган, сөздү аралыкка берүү же өз убагында белгилөө үчүн эң маанилүү каражат экендиги терең изилдөөгө алынган.

Жазуунун дүйнөлүк өнүгүшү тилдин майда элементтерин барган сайын жазуу белгилери аркылуу жеткирүү багытында жүргүзүлүп жатканы айтылат. Ошол эле учурда, жазылган белгилер баштапкы сүрөт мүнөзүн жоготкондугун мисалдар менен келтирилген. Жазуу башталганга чейин, адамзат заттар буюмдар жана жаныбарлар аркылуу келтирилген мисалдар изилдөө алынаарлык илим экендигинен кабар берет.

Эмгектин негизги максаты-дүйнөлүк жазуунун өнүгүү тарыхын жана алгачкы документтердин пайда болушун карап чыгуу негизги милдети экендигинен кабар берет.

Аннотация: В этой статье подробно изучается, что письмо является наиболее важным средством разделения или пометки слова, которое осуществляется с помощью графических символов или изображений, передающих отдельные элементы сообщения, отдельные слова, слоги и звуки. Говорят, что мировое развитие писателя все больше направлено на передачу мелких элементов языка через письменные символы. При этом записанным персонажам приводятся примеры того, как сумка утратила живописный характер. Перед написанием примеры, приведенные людьми, предметами и животными, показывают, что это наука, которую можно изучать. Основная цель работы - обзор истории развития мировой письменности и появления оригинальных документов.

Annotation: This article is studied in detail so that the letter is the most important means of separation or marking of words, which occurs with the help of graphic symbols or images, separating elements, transferring and deleting sections. It is said that the world development of the writer is all more focused on the transmission of small elements of the language through written symbols. In this case, the characters are given examples of how the bag lost a pictorial character. Before writing examples, given by people, objects and animals, they show that this is a science that can be studied. The main purpose of the work - a review of the history of the development of world writing and the appearance of original documents.

Негизги сөздөр: жазуунун башталышы, заттык жазуулар, Египет, Кытай, Шумер жазуулары, фонографиялык жазуу, каттарды жазуу, Месопатамия жазуулары.

Ключевые слова: начало письма, материальные надписи, египетские, китайские, шумерские надписи, фонографические надписи, письмо, месопотамские надписи.

Keywords: beginning of the letter, material inscriptions, Egyptian, Chinese, Sumerian inscriptions, phonographic inscriptions, letters, Mesopotamian inscriptions

Жазуу адамзат коомунда өтө маанилүү ролду ойнойт, ал адамзат маданиятынын күчтүү кыймылдаткычы. Жазуунун аркасында адамдар адамзат топтогон зор билимдерди колдонуп, өткөн мурастарды андан ары өркүндөтүп, келечек үчүн көптөгөн муундардын тажрыйбасын сактап кала алышат.

Жазуу - сөздүн айрым элементтерин - бүтүндөй билдирүүлөрдү, айрым сөздөрдү, муундарды жана үндөрдү жеткирүүчү графикалык белгилердин же сүрөттөрдүн жардамы менен жүзөгө ашырылган, сөздү аралыкка берүү же өз убагында белгилөө үчүн эң маанилүү каражат.

Жазуунун дүйнөлүк өнүгүшү тилдин майда элементтерин барган сайын жазуу белгилери аркылуу жеткирүү багытында жүрүп, ар кандай белгилердин саны барган сайын азайып бараткан. Ошол эле учурда, жазылган белгилер баштапкы сүрөт мүнөзүн жоготкон.

Эмгектин негизги максаты-дүйнөлүк жазуунун өнүгүү тарыхын жана алгачкы документтердин пайда болушун карап чыгуу болуп санаалат.

Максаттын негизинде төмөнкү милдеттерди түзүп чыкса болот:

1. Жазуунун пайда болуу этаптарын карап чыгуу;
2. Бизге келген биринчи документтерди иликтөөгө.

Бул эмгекте жазуунун келип чыгуу баскычтары (пиктографиялык, идеографиялык, силлабикалык жана тамга-сандык жазуу) жана жазуунун эволюциясы жөнүндө айтылат; анда биз жазуунун эң байыркы түрү жөнүндө -пиктографиялык жазуу жөнүндө сөз кылабыз, анын негизи чиймелерден турган; ар кандай элдердин жазуу үлгүлөрүн колдонуп (Египет, Шумер, Кытай жазуусу), идеографиялык жазуу каралып, анда тилдик бирдик айырмаланат-сөз; кийинки бөлүмдө силлабикалык жазуу жөнүндө сөз болот, анда муун сыяктуу тилдин бирдиги баса белгиленет, ага төмөнкү тутумдар таандык: башында пайда болгон үнсүз-тыбыштуу жазуунун негизинде пайда болгон идеографиялык системаларга кайтып келген силлабикалык жазуу тутумдары грамматикалык аффикстерди белгилөө үчүн идеографиялыктарга кошумча катары; анда алфавиттик-тыбыштык жазуу берилет, ал эки түрдө пайда болот: үнсүз-тыбыштуу жана үндүү-тыбыштуу болуп айырмаланат.

Экинчи бөлүмдө документтин сырткы көрүнүшү жөнүндө маселе каралат: биринчи документтердин жалпы мүнөздөмөсү байыркы Египеттин ишкердик жана юридикалык документтеринен кийин; андан ары биз байыркы Месопотамиянын документтери жөнүндө сөз кылабыз; андан кийин Киев Русындагы кеңсе иши жөнүндө сөз болду.

Илимий ишти жазууда, изилденип жаткан көйгөй боюнча, алдыңкы ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектери колдонулган. Адабий булактардын толук тизмеси 25 аталышты камтыйт.

Жазуу-бул адам баласынын эң чон табылгасы болгон.

Жазуу атайын белги аркылуу ой-пикирдин бир нерсенин бетине чагылышы, андан кийин кагаз бетине чагылдырышы. Дүйнө жүзүндө жашаган элдер орто кылым башынан баштап жазууну ойлоп табышты. Ал графика жана алфавит турат. Оозеки пикир алышуудан жазма маданиятка откон аралык узак убакыт болгон. Жазуу адамдардын карым-катнаш

мезгил (убакыт) мейкиндик (аралык) жактан чектелгендигин толуктоо зарылдыгынан келип чыккан.

Адамдар алгач ирет жандуу жазууларды пайдаланышкан. Өз ара кабар берүү угуу максатында, жаныбарларды пайдаланышкан Мисалы: байыркы тарыхчы Геродот скиф 5 жаанын жебеси, чычкан, чымчык, бака жибергенин айтат. Мунун чечмелениши силер чычкандай жерге кирбесенер, чымчыктай болуп асманга учпасанар, бакадай болуп сууга чумкуп кетпесенер, анда биздин жебенин астында кыргын табасынар деген кабар жиберген. Бул жазуу бүгүнкү күндө үлгүсү катары тынчтыктын символу болгон көгүчкөн кадырлуу болгон конок нан май менен тосуп алуу мындай жазуулар буюмдук жазуу символикалык жазуу деп аталат. Жазуунун кийинки этапбы суроттук (пиктограф пикто-сурот, графия-жазуу) анткени тартылган сурот копко сакталган адам озу жок болсо да суроту аркылуу берилген маалымат сакталган. Сурот аско-зоолорго таштын мүйүздүн сөөктүн жана башканын бетине тартылган.

Буюмдук жазуу сүрөттүк жазуу да бир тилге которуунун талап кылбайт. Бирок баардык элдерде тартылган сүрөт же берилген буюм бирдей маанини ойду туюнта берген эмес. Сүрөт же буюм жандык аркылуу ойду толук берүүгө жана абстрактуу тирүүчүлүктү беруу мумкун эмес. Ошондон улам, зарылчылыктан адамдар жазуунун идеографиялык түрүн ойлоп табышкан. Мында ар бир ой өзүнчө белги менен көрсөтүлгөн. Адамдар пикир алышуудан абстрактуу түшүнүүгө мүмкүнчүлүк болот. Ар бир ойдун туюнтулушу белгилердин өтө көп болушуна алып келип, элдердин сабаттуулун тыюу кыйын болгон. Ушундан улам, адамдар сөздөрдү муунга өз өзүнчө белгилей баштаган, ар бир муун аркылуу жазышкан. Азыркы орус кыргыз тилдериндеги бир муун түзгөн. Жазуунун өтө кенири таралган жана эң өнүккөн түрү фонографиялык жазуу болуп саналат. Фонографиялык жазуу ар бир сөз тыбыш менен жазыла баштайт.

Жазуунун өнүгүшүнүн негизги этаптары. Кат бир нече миң жылдык мезгилди камтыган узак өнүгүү жолун басып өттү. Тилдин негизинде пайда болгон жана сүйлөө тилин алыскы аралыкка жеткирип, аны сүрөттөөчү белгилердин же сүрөттөрдүн жардамы менен өз убагында жөнгө салуучу кызмат кылган үн байланышуу тилинен тышкары, жазуу салыштырмалуу пайда болду. адамзаттын өнүгүүсүнүн кеч баскычы болгон деп айтсак болот. Жазуу тарыхы тилдин өнүгүшү, элдин тарыхы жана анын маданияты менен тыгыз байланыштуу. Каттын пайда болушу адамдардын алыскы аралыкта баарлашуу учурунда ортолукта байланышты кеңейтүү жана билимди сактоо жана келечек муунга өткөрүп берүү зарылдыгы менен шартталган.

Каттын өзү, башкача айтканда. сүрөттөп жазуу - бул графикалык белгилерди (сүрөттөрдү, тамгаларды, сандарды) оңдоо жана үн тилин жеткирүү менен байланышкан кат.

Сүрөттөп жазуунун өнүгүшүндө бир нече түрлөрү тарыхый жактан өзгөргөндүгү изилдөөдө байкалат. Бул этаптардын ар бири жазма белгилөөнүн бирдиги катары үн тилинин кайсы элементтери (бүтүндөй билдирүүлөр, айрым сөздөр, муундар же фонемалар) кызмат кылгандыгы менен аныкталды. Адатта, каттын төрт түрүн төмөндөгүдөй ырааттуулукта о берүүгө болот:

1. Пиктографиялык;
2. деографиялык;
3. ариптик-сандык.

Бул бөлүнүү кандайдыр бир деңгээлде өзүм билемдикке жатат, анткени көрсөтүлгөн түрлөрдүн эч бири "таза" формада көрүнбөйт. Алардын ар бири жазуунун ар кандай түрүнүн элементтерин камтыйт. Мисалы, пиктографияда буга чейин идеография башталса, идеографиялык жазууда силлабикалык жана алфавиттик-жазуунун көптөгөн элементтери бар. Өз кезегинде, тамга-сандык жазуу көбүнчө тексттердеги идеографиялык белгилерди-сандарды, математикалык, физикалык жана химиялык формулаларды өзүнө камтыйт. Бирок, мындай бөлүштүрүү жазуу тарыхындагы негизги этаптардын ырааттуулугун көрүүгө, анын негизги түрлөрүнүн калыптанышынын оригиналдуулугун ачууга жана ошону менен сүрөттөөчү жазуунун калыптанышынын жана өнүгүшүнүн жалпы картинасын элестетүүгө мүмкүндүк берет.

Жазуу түрлөрүнүн башка классификациялары бар. Алардын бирине ылайык, беш сорт орнотулган.

Фразография-жазуунун эң байыркы түрү, ал графикалык түрдө өзүнчө сөздөргө бөлбөй, символикалык жана сүрөттөөчү белгилер менен бүтүндөй билдирүүлөрдүн мазмунун берет;

Логография - графикалык белгилери айрым сөздөрдү билдирген жазуунун кийинки түрү;

Морфемография - сөздүн эң кичинекей маанилүү бөлүктөрүн графикалык белгилер - морфемалар аркылуу берүү үчүн логографиялык негизде пайда болгон жазуунун түрү:

А).Белгилери айрым муундарды чагылдырган силлабография, же силлабикалык жазуу;

Б)Фонография, же графикалык белгилери, адатта, фонемаларды кадимки тыбыш катары белгилеген жазуу.

Дагы бир классификацияга ылайык, жазуунун эволюциясы төмөнкү схема түрүндө келтирилген.

1. **көрсөтмө кат**: семасиография, анын ичинде эң байыркы кадимки белгилер, пиктография жана алгачкы идеография;

2. **актуалдуу кат**: фонография түрүндө жазылган төмөнкү сорттордо кездешет.

Бирок, бул классификациялар, адатта, калыптанган классификация деп айтууга болот бирок, көп колдонулган окуу адабияттарында кеңири жайыла элек.

Жазуу тарыхында негизги төрт этап ырааттуу негизделгендиктен, ар бир эл цивилизация жолуна түшүп, жазуунун өнүгүшүнүн ушул этаптарынын бардыгын башынан өткөргөн эмес. Бул жерде маселе бир караганда бир топ татаал болгон. Бул же тигил адамдар, анын тилинин грамматикалык структурасынын өзгөчөлүктөрүнө жана тарыхый мүнөздөгү жагдайларга байланыштуу ар кандай себептерден улам, ушул этаптардын кайсынысында болбосун токтоп калышы мүмкүн. Бул, мисалы, идеографиялык жазууну колдонууга өткөн кытайлар менен болгон, же идеография менен катар Япониядагы Кана жана Кореядагы Кунмун деген улуттук силлабикалык тутумдарды колдонгон япон жана корейлер менен болгон. Экинчи жагынан, көптөгөн элдер жазуунун өнүгүшүнүн төмөнкү баскычынан жогору баскычка, мисалы, пиктографиядан түз эле тамга-цифралык жазууга, идеографиялык жана силлабикалык баскычтарды аттап өтүп, түздөн-түз кадам таштай алышкан. Кеп, Октябрь революциясынан кийин ушундай секирик жасоого мүмкүнчүлүк алган Чукча, Эскимос, Эвенктер, Ненецтер жана башка Ыраакы Чыгышытын Түндүгүндөгү элдер жөнүндө болуп[13] илимий изилдөөлөрдүн негизинде жазылгандыгын белгилей кетүүгө болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Авдиев В.И. Байыркы Чыгыштын тарыхы. М: Жогорку мектеп, 1970 - 607 б.
2. Андреева В.И. Кеңсежумушу. Москва: BusinessSchoolIntel-Sintez, 1998. - 187 б.
3. Басовская Е.Н., Быкова Т.А., Вялова Л.М. Кеңсе жумушу. М: "Академия" басма борбору, 2003. - 176 б.
- 4 Бойко П.И. Байыркы баракчалардын табышмактары. М: Наука, 1996.254 б.
- 5 Данилевский И.Н., Кабанов В.В., Медушевская О.М., Румянцева М.Ф. Маалымат булагын изилдөө. М: "Илим", 2000. - 702 б.
6. Doyel V. Замандын керээзи. Жазуу эстеликтерин издөө. Москва: Наука, 1992 -156 б.
7. Иванцов В.П. Сүрөттөн алфавитке чейин. Ростов н / а: Ростов китеп басмаканасы, 1957. - 36 б.
8. Истрин В.А. Славян алфавитине 1100 жыл. 2nd ed. Москва: Наука, 1988 --192 б.
9. Истрин В.А. Жазуунун пайда болушу жана өнүгүшү. Москва: Наука, 1965 - 594 б.
- 10.Люльфингс Г. Жазуунун башталышында. Андан которуу. Милютин В.Г., 1981 - 108 б.
11. Павленко Н.А. Жазуу тарыхы. Минск: Жогорку мектеп, 1987 - 239 б.
12. Пронштейн К.Ю. Тарых жана лингвистика. М: Феникс, 1999. - 214 б.
13. X - XIII кылымдардагы эски орус жазма булактары. / Ред. Я.Н. Чапова. М: "Илим", 1991. - 80 б.

References:

1. Avdiev V.I. History of the Ancient East. M: High School, 1970 - 607 p.
2. Andreeva V.I. Office work. Moscow: Business School Intel-Sintez, 1998. - 187 p.
3. Basovskaya E.N., Bykova T.A., Vyalova L.M. Office work. M: "Academy" Publishing House, 2003. - 176 p.
4. Boyko P.I. Riddles of ancient pages. M: Nauka, 1996.254 p.
5. Danilevsky IN., Kabanov V.V., Medushevskaya O.M, Rumyantseva M.F. Source research. M: "Ilim", 2000. - 702 p.
6. Doyel V. The Testament of Time. Search for inscriptions. Moscow: Nauka, 1992 -156 p.
7. Ivantsov V.P. From picture to alphabet. Rostov n / a: Rostov Book Publishing House, 1957. - 36 p.
8. Istrin V.A. 1100 years of the Slavic alphabet. 2nd ed. Moscow: Nauka, 1988 --192 p.
9. Istrin V.A. Origin and development of writing. Moscow: Nauka, 1965 - 594 p.
- 10.Lulfings G. At the beginning of the recording. Translation from it. Milyutina VG, 1981 - 108 p.
11. Pavlenko N.A. History of writing. Minsk: High School, 1987 - 239 p.
12. Pronstein K. Yu. History and linguistics. M: Phoenix, 1999. - 214 p.
13. Old Russian written sources of X - XIII centuries. / Ed. Я.Н. Chapova. M: "Ilim", 1991. - 80 p.